

POJEM KNJIŽEVNE TRADICIJE V ZNANOSTI O KNJIŽEVNOSTI

Študija obravnava vsebinske določnice pojma tradicija, ki je pojav, v katerem se utemeljuje literarna veda. Za ugotavljanje lastnosti tradicije so pregledana ustrezna spoznanja bioloških znanosti (polimorfen pogled na človekovo osebnost), na tej podlagi je bilo lažje poenotiti določene aspekte lingvistike in kulturologije, od sodobnih postopkov pa zlasti raziskovalno izhodišče intertekstualnosti. Nova besednoumetnostna dela nastajajo in so sprejeta v kontekstu ali na ozadju določene književne tradicije, katera jim določa pomen in smisel. Elementi tradicije so vedno aktualizirani in integrirani v novi miselni kontekst s pomočjo jezika. Tradicijo določa torej samo tako imenovani »trenutek sedanjosti«, ki ga je mogoče ugotavljati za vsakega avtorja in za vsako književnost posebej.

The study treats the semantics of the concept of tradition, the phenomenon on which literary criticism is founded. To reveal the characteristics of tradition the appropriate biological discoveries are surveyed (a polymorphous view of human personality), which facilitate the unification of certain aspects of linguistics and culture studies. Among more modern techniques the intertextual approach is particularly emphasized. New artistic texts arise and are received in the context or against the background of a particular literary tradition that determines its sense and meaning. Elements of tradition are constantly actualized and integrated in a new conceptual context with the aid of language. Thus it is "the moment" that determines tradition, and it is "the moment" that is possible to determine for each author and each literature.

V književnozgodovinski in književnokritični praksi je eden najbolj pogostih pojmov pojem tradicije. Ta pojem je, kar preseneča, hkrati eden od pojmov, ki so razmeroma redko predmet kritične refleksije. Njegove miselne razsežnosti so zato zelo poljubne, različne v različnih jezikovnih rabah in raznolike celo v dejavnosti enega in istega avtorja.¹

Omenjeni pojem, kakor je znano, izhaja iz latinskega etimona *trādō 3 didī, ditum*, ki ima, v globalnem smislu, vsaj štiri pomene: 1. predati, dati, izročiti, prepustiti, zaupati, 2. zapustiti (v dediščino, ki lahko preide tudi v navado ali običaj), 3. pripovedovati, poročati, 4. učiti.²

Pomenska mreža je torej sestavljena iz štirih pomembnih sememov. Prvi je, z besedo današnjega kibernetičnega jezika, pošiljalec, ki oddaja neko svoje sporočilo, kar je drugi semem, prejemniku. Emitiranje je lahko pasivno (avtomatično in brez posredovanja) ali aktivno (s posrednikom ali mediatorjem), kar je tretja sestavina pojma tradicije. Četrta sestavina izhaja iz dejstva, da je iz vsebin, ki se prenašajo, mogoče dobiti nova spoznanja ali širiti že znane izkušnje. Gre torej za pojav procesualnosti, ki ima empirično podlago, uresničuje se pa skozi bolj ali manj zakonite norme in forme.

¹ Pregled najbolj znanih enciklopedij ni dal ustreznega rezultata. Pojem se pojavlja pravzaprav le v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Ljubljana, 1992); njen avtor J. TOPORIŠIČ tradicijo razlaga takole: »Predajanje določenega tipa (knjižnega jezika) iz roda v rod na istem ali spremenjenem ozemlju oz. delovalnem območju /.../ izročilo je predvsem ohranjevalno, obnavlja pa se iz stika z živim govorom in novimi besedili, ki ju spreminjajoče se ubeseditvene potrebe zmeraj dalje razvijajo« (str. 69, *sub voce* izročilo v knjižnem jeziku).

² Prim. F. BRADAČ, *Latinsko-slovenski slovar* (Ljubljana, 1926) (*sub voce*).

I

K bolj resni določitvi pojma tradicije lahko prispevajo že premise sodobne biologije, v katerih se v zadnjem času vse bolj uveljavlja tako imenovani naravni polimorfni koncept človekove osebnosti.³ V tem gledanju, ki velja za veliko in pomembno konceptualno revolucijo v biologiji, gre za izhodišče, da imajo predstavniki iste vrste določeno število skupnih lastnosti; beseda teče o specifičnih posebnostih, ki se prenašajo iz roda v rod. Pojem vrste je klasifikacijske narave, njegove sestavine pa je mogoče ugotoviti z opazovanjem fizičnih lastnosti in obnašanja pripadnikov vrste. Pripadniki iste vrste, čeprav so si med sabo podobni, vendar niso popolnoma enaki. Tisti, ki sestavljajo isto vrsto, imajo še posebne lastnosti, ki so razlog, da je sleherni hkrati tudi individualnost. Individualnost je določena z okolico (do nje smo v bolj ali manj avtonomnem položaju), individuuum pa dobi svoje manifestativne lastnosti v odnosu do tistih, ki so nam podobni. Z drugimi besedami to pomeni, da individuuum v navidezno zelo heterogeni skupini individuov nikoli nima povsem istega porekla; vsakdo ima svojo lastno genetsko zalogo. Odkritja, do katerih so prišli v populacijski in biokemijski genetiki ter v imunogenetiki, so spodmaknila oporo tipološki (darwinovski) konceptiji in uveljavila populacionistično (heterogeno) vizijo. Ta vizija meni, da je celokupna populacija v naravi heterogena. Narava, ki je ustvarila gen A in njegovo mutacijo A₁ s selekcijo, ne ohrani samo te možnosti, to pa je nasprotno od tistega, kar je govoril Charles Darwin, da se ohrani le tista, ki bi imela največ prednosti. Narava zadrži oba genetska sestava. Ta pojav, ki je na prvi pogled presenetljiv, je odvisen od heterogenosti kakršnega koli biotopa, ki se spreminja v skladu s časom in prostorom. Brez težav si je mogoče zamisliti vrsto, ki se imenuje homo sapiens, sestavljeno od neomejenega števila posameznikov, vendar le-ti ne morejo imeti istovetne dednostne zaloge. Ko bi bilo to mogoče, bi vsi subjekti v določenem položaju imeli iste sposobnosti, enake možnosti in podobne želje, kar pomeni, da bi bili vsi istočasno aktivni, vsi bi hoteli isti prostor, iskali isto hrano in si želeli istega partnerja. V življenju to ni tako; narava je namreč ustvarila samo subjekte s poudarjenim genetskim polimorfizmom. V takem okviru vsakdo razpolaga le z lastno in izvorno dispozicijo, kar je genetičarje populacije privedlo do mnenja, da je biotop zgolj in samo objektivna projekcija populacijske dediščine. V polimorfizmu so občutno povečane možnosti biotopa, to pa pomeni, da se sile, ki jih ima vsak posameznik, lahko uresničijo močnejše in bolj izrazito, hkrati pa, in prav zaradi tega, vsakdo lahko najde čevljev za svojo nogo in živi na način, ki vsaj prehudo ne moti sosedov. Genetski sestav polimorfne populacije črpa iz svojih zalog, te zaloge pa se neprestano prilagajajo zahtevam okolice. Samo polimorfizem torej omogoča takšno prilagajanje, ki je, kakor vemo, garancija za življenje.

Populacionistična in polimorfna vizija (ta je zamenjala monomorfno in holotipsko) je zaradi omenjenih razlogov največji dosežek v biologiji 20. stoletja. Vanjo je mogoče integrirati sleherni izkušnji, saj je znano, da razen v primeru pravih dvojčkov, nista mogoča dva istovetna subjekta z enako genetsko zalogo. Vsak subjekt je enkratno pro-

³ Poročilo o delu francoskega biologa Jacquesa RUFFIÉJA je dostopno v *Novi reviji* IX/103 (1990), str. 1500-02 (v prevodu Jane PAVLIČ je objavljen zgoščen prikaz pglavitnih premis pod naslovom Biološka osebnost).

jekt tako na biološki kakor tudi kulturni ravni; nobena izkušnja in nobena zgodovina nikoli nista popolnoma enaki. Enota življenja, v kateri je na delu naravni izbor, ni ne gen in ne individuum, marveč populacija. Populacija ima prednost zaradi komplementarnosti posameznikov in ne zaradi njihove uniformnosti. Bogastvo je utemeljeno zgolj v različnosti; ker nismo enaki, je naša prednost. Enaki smo zato, ker smo različni. Vsak od nas je enkratna vrednost. Kljub temu ima genetski polimorfizem eno »napako«. Ta »napaka« je v svobodi, ki posamezniku edina dovoljuje, da se uresničuje in razvija v skladu z lastnimi tendencami in ustrezno svojemu osebnemu genu. Na tak način, iz veka v vek in ob pomoči vseh posameznikov, sta se razvijali tudi civilizacija in kultura, v njenem okviru pa se je oblikovalo tudi tisto, kar imenujemo tradicija.

V kulturi se dednostne zaloge prenašajo s pomočjo jezika. Med mnogimi definicijami jezika, ki so danes aktualne, navajamo tri, v katerih je omenjena zveza ugotovljena in definirana. B. Bloch in G. L. Trager, na primer, pravi: »Eine Sprache ist ein System willkürlicher Lautsymbole, mit deren Hilfe eine soziale Gruppe gemeinsam handelt.«⁴ R. A. Hall zastopa tezo, da je jezik »die Institution, mit deren Hilfe Menschen miteinander kommunizieren und unter Verwendung gewohnheitsmässig benutzter, oral-auditiver, willkürlicher Symbole in Interaktion treten«.⁵ R. H. Robins govori o jezikih, ki da so »Symbolsysteme, die fast ganz auf reiner oder willkürlicher Konvention beruhen«; za takšne simbolične sestave sta po njegovem odločilni predvsem dve lastnosti: fleksibilnost in sposobnost prilagajanja.⁶ Za navedene definicije je bistveno, da vežejo jezik na socialno področje, da ga definirajo kot konvencijo, ki je imanentno interaktivna, zaradi tega pa tudi spremenljiva in podrejena razvoju (zgodovini).

Opisani globalni aspekt pa je seveda treba dopolniti. Saussurovo razločevanje med *langue* in *parole* ali Chomskyjeve ravni performance in kompetence na področju jezika ugotavljajo mejo med splošnim in posebnim; ta meja je vidna v nasprotjih, kakršna so potencialno-konkretno ali socialno-individualno. Prav jezikovne ravni, ki jih predstavljajo pojmi književni jezik – dialekt – idiolekt, omogočajo variacije; le-te so izvir produktivnosti komunikacijskega sestava, katerega lastnost je, da omogoča nove tvorbe in nove interpretacije. Ti pojavi so podlaga jezikovnega razvoja, ki je univerzalen, kontinuiran in pretežno zakonit pojav.⁷

Jezik ima za kulturološke procese osrednji pomen (to je vidno tudi iz pojmov, ki so v praktični rabi: *langue de culture* ali *Kultursprache*). Bilo je že poudarjeno, da se dednostne zaloge prenašajo s pomočjo jezika, kar je pglavitna premisa sodobne kulturologije. Antropologija in celota družbeno-humanističnih znanosti danes spoznava, da ima sleherni družba svojo lastno kulturo, govore celo o obstoju subkulture, ki naj bi bila značilna za določene družbene podskupine. Herderjeva teza je, da sta jezik in mišljenje medsebojno odvisna, istočasno pa naj bi bila kultura in jezik nekega naroda izraz njegove posebne (genetske) mentalitete in celo narodne zavesti. Definicije

⁴ B. BLOCH – G. L. TRAGER, *Outline of Linguistic Analysis* (Baltimore, 1942), str. 4.

⁵ R. A. HALL, *An Essay on Language* (Philadelphia in New York, 1968), str. 158.

⁶ R. H. ROBINS, *General Linguistics* (London, 1979³), str. 9–14.

⁷ Otto JESPERSON je že 1922 ugotovil: »In der heutigen Auffassung der Sprachwissenschaft fällt als hervorragendster Zug ihr geschichtlicher Charakter auf«. Prim. John LYONS, *Die Sprache*, nemški prevod (München, 1990³), str. 196.

kulture so v sodobni znanosti enotne v pojmovanju, da beseda kultura pomeni predvsem v družbi podedovano (izročeno) vednost, kar pomeni, celovito in celostno izročilo (tradicijo), s katerim je posameznik povezan z določeno družbeno enoto.⁸ Konstatacijo je mogoče tudi obrniti in reči, da je znanje o maternem jeziku posredovano s kulturo, kar spet potrjuje premiso, da so biološki in kulturološki dejavniki v jeziku odvisni eden od drugega.⁹ Živo bitje, skozi katerega se lomi kultura, nikoli ničesar ne ponavlja ali reproducira; njegova lastnost je vedno le kontinuirana revizija ter preurejanje percepcije in spomina. Dve izkušnji v kulturi zato nikoli ne moreta biti enaki; izkušnja se spreminja kot Heraklitova reka, katero ni mogoče zvesti na mehanični model, saj lahko teče samo skozi bitje, ki se razvija.

T. S. Eliot je v svojem eseju *Tradicija in individualni talent* intuitivno izrekel bistvene razsežnosti vprašanja, o katerem gre beseda, s formulacijo o »sedanjem trenutku preteklosti« in s spoznanjem o zavesti, ki je aktualno »ne v onem, kar je mrtvo, temveč v tistem, kar je živo«. Sodobni status preteklega in zavesti o njem se seveda omejuje na obzorje jezika, ki je meja tako bitja kot tradicije. Takšne meje je poskušal začrtati H. Zeman v uvodnem delu velike kolektivne zgodovine avstrijske književnosti. V položaju glavnega urednika je svoj načrt utemeljil na pojmu »avstrijskosti« (*Autrichité*), njegove posebnosti pa je iskal na dveh ravneh, in sicer na ravni kulture in na ravni književnosti (njegovi pojmi so *Kulturraum* in *Literaturraum*). Prvi pojem je, po njem,

eine Zone spezifischer, hoher Verdichtung von menschlicher Interaktion, gestützt auf Siedlung und Wirtschaft, getragen von geschichtlicher »Erinnerung«, ja »Programmierung«, bewegt von verdichtetem Güter- und Informationstransfer, Verdichtung, die die Menschen zwingt, besondere Ordnung zu entwickeln; spezielle Kommunikationsformen und Interaktionsformen, die diese von einem Verkehrs-, Güter- und Informationsschwal heimgesuchte Welt verständlich und kalkulierbar machen und mit der Vergangenheit vermitteln.

V takem okviru obstajajo komunikacijski krogi, kakor na primer cerkev, redovništvo, cesarstvo, administracija, mesto, politika, religija, umetnost in gospodarstvo.

Pojem književnega ni povsem enak pojmu kulturnega prostora. Gre za pojem, ki vsebuje »ein regionales 'Repertoire' an geschichtlichsozialen Erfahrungen, kollektiven Erlebnissen, Defiziten, Traumata (ja auch Träumen)« pa še »regionale 'Sprachen' im weitesten Sinn, der alle denkbaren Verständigungs-, Denk- und Handlungsformen umfasst«. V aktualizaciji in rekonstrukciji takšnega repertoarja in takšnih jezikov »entsteht freilich keine 'Literaturgeschichte', wohl aber eine Geschichte der Verständigung über die 'Welt' mit den Mitteln der Literatur. Sinnvoll ist diese allerdings nur, wenn sie sich als Teil einer umfassenden historischen Kulturwissenschaft betrachtet«. ¹⁰

Tudi Zemanovo premišljanje pojma avstrijska literatura opozarja na dejstvo, da je tradicija pojem z zelo širokimi vsebinskimi razsežnostmi, od katerih je med poglavitnimi razsežnost, ki jo označujemo kot občutek za zgodovino. Omenjeni T. S. Eliot

⁸ Prim. R. A. HUDSON, *Sociolinguistics* (Cambridge, 1980), str. 74.

⁹ Prim. J. LYONS, n. d., str. 296.

¹⁰ *Die Österreichische Literatur (Eine Dokumentation ihrer literarhistorischen Entwicklung), I: Ihr Profil von den Anfängen im Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert (1050–1750)* (Gradec, 1986).

je v zvezi s tem zapisal: »No poet, no artist of any art, has his complete meaning alone. His significance, his appreciation is the appreciation of his relation to the dead poets and artists. You cannot value him alone; you must set him, for contrast and comparison, among the dead.« Eliot poudarja tudi dejstvo »that the whole of the literature of Europe from Homer and within it the whole of the literature of his own country has a simultaneous existence and composes a simultaneous order.«¹¹ To pa je spet različnost v enotnosti, ki potrjuje izhodišče tega prispevka – polimorfno koncepcijo kulture. Funkcionalna odvisnost nacionalne literarne tradicije in njenega konteksta, na primer književnosti zahodnoevropskega kroga, se v resničnosti obnaša tako, kakor se obnaša določen jezik do jezika nasploh. Določen jezik želi biti v razmerju do drugih jezikov izomorfen, hkrati pa ima vsak jezik neke globalne lastnosti, ki so značilnost vseh jezikov. Vedno in povsod torej delujejo tendence podobnosti in tendence različnosti, vendar pa je zgolj iz različnosti literarnih tradicij mogoče ugotoviti bogastvo in vrednost neke nacionalne književnosti.

II

Sodobna znanost o književnosti je sprejela premiso, da besednoumetnostna dela nastajajo in da jih tudi beremo v določenem kontekstu in na ozadju neke tradicije. To pomeni, da se tako ustvarjalec kot bralec postavljata v posebno razmerje do konteksta in tradicijskega ozadja; razmerje se utemeljuje ali v načelu kontinuitete ali pa v načelu diskontinuitete, vedno pa je dialektično gibanje, ki ga označuje tako naslanjanje na tradicijo kot tudi njeno prevladovanje (književnost oporeka zgodovinsko preteklemu modelu, z novimi strukturami pa ustvarja nov književni model). Z drugimi besedami, vsak avtor in vsak bralec se z vsakim svojim delom (branjem) vključuje in integrira v določeno književnozgodovinsko dinamiko, katero je mogoče spremljati v nacionalni književnosti, v književnostih različnih geografskih prostorov (za nas je pomemben predvsem zahodnoevropski civilizacijski krog) in v tako imenovani svetovni književnosti. Proces oblikovanja književnega dela, enako pa tudi vsakega branja tega dela, je povezan z vzpostavitvijo tradicijske vertikale, v kateri je najti vse, kar je v konstituiranju (izdelavi) in rekonstituiranju (branju) dela na kakršen koli način utegnilo biti aktualno in tvorno.¹²

Iz povedanega je že mogoče skleniti, da gre za poseben pojem tradicije, za poseben pojem in vlogo ustvarjalca in tudi za čisto posebno aktualizacijo preteklosti. Pojem tradicije je bil nekdanj kot skrinja, v kateri je le-ta spravljena, hkrati pa tudi vedno pripravljena, da se v celoti postavi na razpolago tako ustvarjalcu kot raziskovalcu. Takšno gledanje je omogočalo pozitivizem in historizem v literarni vedi; obe raziskovalni doktrini sta bili zainteresirani zgolj za genezo in njene določnice. T. S. Eliot pa je z idejo o »trenutku sedanosti« uveljavil vlogo individua, ki na podlagi izbire v ustvarjalnem procesu, čigar končna posledica je umetniško delo, aktualizira le tiste dele tradicije, kateri lahko najdejo oporišče v njegovi individualni zavesti. Tradicija je torej nekaj, kar obstaja, zaživi, kar pomeni, da se aktualizira, pa šele, ko se po določenih zakonitostih, ki jih je treba ugotoviti za vsak primer posebej, integrira s tistimi

¹¹ T. S. ELIOT, *The Sacred Wood: Essays on Poetry & Criticism* (London, 1967), str. 49.

¹² Prim. Jože POGAČNIK, *Književni susreti s drugima* (Reka, 1986), str. 9–23.

spoznavnimi, estetskimi in etičnimi razsežnostmi, od katerih je sestavljena nekogaršnja psihodinamična struktura. Vzročno-genetični način razlage književnih pojavov je s tem prešel v fenomenološki; le-temu pa gre za preučevanje razumevanja (spoznavanja in sprejemanja), ki je apriorno različno in odvisno od različno naravnanih recipientov.

Zgodba, o kateri gre beseda, se je seveda začela pri W. Diltheyu.¹³ Ta nemški filozof je proglasil subjekt za dejavno psihodinamično strukturo, katere poglavitna lastnost je interakcija. Dilthey je zoper pozitivistično-historično načelo kavzalno-genetičnih raziskav uveljavil pojem razumevanja, duhovne vede pa je utemeljil v subjektivni imantentni vsebini življenja. T. Virk v zvezi s tem povzema bistvo vprašanja, ko pravi:

Duh vedno spoznava samega sebe oz. svojo objektivacijo; objektivacija pa ima določen karakter občosti in predstavlja ravno tisti tako iskani most med individualnim in občim. Vsaka življenjska ali zgodovinska manifestacija, vsako umetniško delo je po Diltheyu razumljivo le zato, ker neka skupnost povezuje tistega, ki se manifestira, s tistim, ki to razumeva. Neko objektivacijo kot obče je možno razumeti le iz individualnega subjektivnega vživljanja vanjo. Prav tako pa je neko singularno mogoče razumeti le, če je v tem razumevanju prisotno obče znanje.¹⁴

Takšno spoznavanje je torej samorefleksija, ki se utemeljuje v interakciji, v njej pa se, po logiki stvari, najbolj uveljavljajo individualne in ustvarjalne posebnosti subjekta. Gre za dinamičen proces, v katerem sodelujejo življenje in mišljenje, v primeru literature pa tudi dela pomembnih umetniških ustvarjalcev. Književni tekst v sebi povezuje splošne pojme dobe s konkretnimi rešitvami in postopki literarne tehnike. V njem so sestavine kulture, znanosti, umetnosti in filozofije časa, v katerem je nastal; literarnozgodovinsko delo je potemtakem *per definitionem* interdisciplinarno.

V opisanem hermenevtičnem obzorju je, tudi na podlagi ugotovitev H. G. Gadamerja in J. Habermasa, odločilen korak napravil H. R. Jauss. Le-ta je prepričan, da umetniško delo lahko določimo samo z njegovim delovanjem, zgodovina njegovega obstoja pa je zgolj zgodovina njegovega sprejema med bralci. Književnost je torej pojmovana s stališča sedanjega trenutka, na vprašanje, kako je mogoče, da tudi traja, pa avtor odgovarja z razčlenbo treh relacij. Prva relacija obsega pojem recepcije in učinkovanja. Karakter dela je določen kot konvergenca med tekstom in recepcijo, je torej dinamična struktura, v kateri se dogaja zgodovinska menjava njenih konkretizacij. Ta ima dve ravni: kadar gre za tekst, govorimo o učinkovanju, če mislimo na bralca (adresata), tedaj gre za recepcijo. Umetniško delo je torej prostor za svobodna dialoška sporazumevanja; sleherna recepcija uresniči nov smisel (recepcija je lahko trajna ali obnovljena). Druga relacija se tiče tradicije in selekcije, postavlja pa vprašanje, če je reprodukcija minulega že tudi avtomatično in zavestno prisvajanje ali prevajanje v nov izkušenski krog. Književna dela iz preteklosti nedvomno lahko oblikujejo estetsko normo sodobnosti, toda to ne pomeni, da je tradicija nekaj organskega, kar obstaja samo po sebi; tradicija ni »substancialno samoohranjanje ali zgolj ohranjanje izročila«. Kadarkoli v sodobni književnosti delujejo prvine tradicije, gre vedno za izbiro, ki se dogaja v kontekstu trenutka sedanjosti. To dejstvo je razlog, da je reprodukcija minulega v sodobnosti lahko samo parcialna, kar pomeni, da

¹³ Prim. njegova dela *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1883, in *Das Erlebnis und die Dichtung*, 1910³.

¹⁴ *Duhovna zgodovina* (Ljubljana, 1989; Literarni leksikon, 35), str. 17–8.

prihaja do redukcije v ustvarjanju smisla. Kadar se srečata preteklost in sedanjost, sedanjost iz preteklosti aktualizira samo natančno določene pomene, ki so oživiljeni in pomlajeni, toda vedno izvorno vključeni v novo ustvarjalno zavest.¹⁵

Tretja relacija preučuje horizont pričakovanja in komunikativno vlogo in je izrazito omejena samo na recipienta (bralca). Bralec namreč ni enostavno posameznik, ki bere, temveč je človek s svojo osebno izkušnjo. Ta izkušnja oblikuje in motivira njegovo obnašanje, zaradi česar je, na primer, estetska izkušnja troje vrste: predformativna ali normodavna, motivirajoča ali normotvorna in transformativna ali normolomna. Receptcija torej nikdar in nikoli ni samo naključna, temveč je rezultat tistih sil, ki so pogojile genezo in pomagale formaciji nekega kulturnega kroga ali določenega literarnega vzdušja. Vedno je podrejena ne samo položaju v intelektualni in kulturni zavesti, marveč tudi zakonom v razvoju zvrsti ali vrste, tematike ali motiva, in vedno izzove odgovor, ki je hkrati vrednotenje. Dejanje vrednotenja v recipientu (Dietrich von Hildebrand je to imenoval Wertantwort)¹⁶ je kakor klic, ki vabi recipienta in od njega zahteva, da oblikuje svoje stališče. Ako je književno delo, po J. M. Lotmanu,¹⁷ model sveta, potem drugi ali drugačen model sveta obstaja tudi v bralcu. Stik obeh modelov je proces, v katerem se nekaj zares dogaja šele, ko adresat (recipient) neko delo sprejme kot nekaj podobnega sistemu, kar je v sebi, vsaj fragmantarno, že imel.¹⁸ Recipient je torej hkrati tudi interpretant.

Če to prenesemo na vprašanje tradicije, bi se dalo reči, da med sodobnikom in preteklostjo obstaja dinamično razmerje, katerega pglavitna lastnost je spontanost. Sleherni nova generacija ima nalogo, da svojo resničnost ponovno utemelji. Ko prevzema sestavine tradicijske preteklosti, vsak prevzeti drobec prinese s sabo svoje obzorje, hkrati pa se integrira v miselni kontekst dobe, ki ga je sprejela. V tem pogledu je vsaka prevzeta sestavina tematizirana najprej s stališča svoje epohalne resnice, nato pa tudi izmenjava s stališča mišljenjskega konteksta, v katerem je nastala. Umestitev določene sestavine iz pretekle tradicije v kontekst mišljenja svoje dobe je nasledek dejstva, da ista beseda, simbol ali sintagma v različnih časih ne pomeni enega in istega, temveč je isto na drugačen način.

Pri aktualizaciji tradicije se torej dogajajo stvari, ki jih je M. Bahtin, v drugačnem kontekstu in iz drugačne perspektive, imenoval dialog. Za obravnavano vprašanje sta zlasti pomembni dve njegovi premisi, in sicer dajanje prednosti sinhronemu kontekstu pred diahronim in premisa o »dvoglasni besedi« (direktna in predstavljena beseda). Bahtinovo teoretično premišljanje je rabilo predvsem za izdelavo izhodišč tako imenovane intertekstualnosti (medbesedilnosti), katere utemeljitelj je J. Kristeva.

Le-ta je že leta 1969 zapisala stavek, ki je praktično uporaben tudi pri iskanju določnic za pojem tradicije. Ta zgodovinska formulacija se glasi: »Tout texte se construit comme mosaïque de citations, tout texte est absorption et transformation d'un autre texte«. Ker je predmet definicije v našem kontekstu drugačen, so za

¹⁵ JAUSSOVE študije so izšle v srbščini: *Estetika recepcije* (Beograd, 1978; Kultura i civilizacija). Za obravnavano vprašanje pride v poštev predvsem Parcijalnost metoda estetike recepcije (str. 349–76).

¹⁶ Prim. Zdenko ŠKREB, *Studij književnosti* (Zagreb, 1976), str. 93 in 136–37.

¹⁷ J. M. LOTMAN je pojem razvil in izdelal v svoji knjigi *Struktura hudožestvennega teksta* (Moskva, 1970).

¹⁸ Tu je treba opozoriti na delo W. ISERJA (predvsem na njegovo študijo *Der Lesevorgang*).

raziskovanje pomembni le trije pojmi: mozaik, vpijanje in preoblikovanje.¹⁹ Lahko bi rekli, da je tradicija odprti prostor, v katerem so ohranjene za človeka pomembne norme in konvencije, s katerimi je le-ta živel na področju običajev, ustanov, verovanj pa intelektualnih in umetniških tvorb. Izbor iz tega prostora je vedno napravljen po načelih *per affirmationem* ali *per negationem*, nikoli ne zajema celote, temveč le tisti del, ki ga je mogoče integrirati v stanje zavesti tistega, kateri sprejema. Oboje pa hkrati določa tudi proces preoblikovanja, zaradi katerega vsaka sestavina izročila ob svojem prvotnem pomenu privzame tudi pomen v novem miselnem obzorju.

Tudi za pojem tradicije je torej bistven tisti, ki sprejema; realnost tradicijske sestavine mora biti ovrednotena, relativizirana in prilagojena modelu, v katerega se vmešča.²⁰ Tradicija se vzpostavlja samo s stališča sedanjosti, to pa pogojuje, da je sodobni trenutek tradicije sestavljen tudi iz elementov in struktur, kodov in konvencij, ki so prevzeti iz preteklosti. Prevzemanje, o katerem teče beseda, se dogaja po natanko določenih postopkih, ki jih je M. Juvan v razpravljanju o intertekstualnosti povzel v naslednje tri možnosti ali odnose:

1. Citacijski odnos, ki označuje sprejem samostojne tvorbe v neki metakontekst; v njem prevzeta sestavina dobi identiteto.

2. Transformacijski odnos, ki ga zanima, kako se neko tradicijsko izhodišče v novem kontekstu obnaša (spreminja); ta odnos je izčrpan s tremi različnimi načini, ki jih imenujemo opisovanje, prenašanje in posnemanje.

3. Bralčevo vzpostavljanje relacij, v katerem gre za sprejemnika, ki vzpostavlja odnos intertradicijske identitete (opazi ali spregleda prevzeto sestavino v novem kontekstu).²¹

Proizvodnja tradicije se potemtakem odvija samo na sinhroni osi; na tej osi se vse sestavine preteklosti neprestano modificirajo in spreminjajo, s tem pa nastajajo povsem nove norme in korelacije. Tradicija dobi smisel šele preko interpretanta, le-tega pa lahko predstavlja človeški posameznik, družbena plast, narod ali narodi določenega civilizacijskega kroga. Smisel je pogojen s kulturo, kar pomeni s posebnim stilom življenja, ki ga lahko razložimo kot obliko konkretnih proizvodov tehnike, običajev, ustanov in prepričanj. Omenjene zelo razsežne plasti oblikujejo koordinatni sistem značilnih vrednot, skozi katere, kakor skozi filter, poteka tako imenovana aktualizacija tradicije.

Ugotovljeno je že bilo, da vso človekovo tradicijo nosijo besede (jezik). Konotiranje pojmov, ki jih izražajo besede, je torej neke vrste strategija, ki usmerja interpretantovo oblikovanje smisla. Pojmi in funkcije tradicijskih sestavin imajo zato svojo vrednost v zgodovinskem kontekstu, v katerem so nastali, hkrati pa delujejo v

¹⁹ J. KRISTEVA, *Sémiotikè: recherches pour une sémanalyse* (Pariz, 1969), str. 146.

²⁰ Prim. R. GRÜBEL, *Die Geburt des Textes aus dem Tod der Texte*, objavljeno v *Dialog der Texte* (ur. Schmid-Stempel), 1983, str. 205–71.

²¹ M. JUVAN se je na Slovenskem z velikim uspehom ukvarjal z vprašanjem intertekstualnosti (medbesedilnosti). S tem v zvezi sta zlasti pomembna dva teksta, in sicer Teorije medbesedilnosti, *Primerjalna književnost* 1990, str. 27–46, in Vpliv in medbesedilnost, *Primerjalna književnost* 1991, str. 23–40.

zapleteni mreži relacij in stopajo v nove funkcije. E. Coseriu ta kompleksni svet imenuje evokacija.²² M. Juvan je ta pojem povzel takole:

Konkreten jezikovni znak je zanj evokacija razmerij do drugih znamenj, vrst in sistemov znakov, do neposrednega konteksta in situacije, do drugih besedil, do univerzumov diskurza kot različnih oblik in tematik interpretacije sveta. Na tej osnovi nastane ob pojmovnem pomenu znamenja še cela vrsta dodatnih pomenov, ki vsi prispevajo k bralčevemu vzpostavljanju smisla besedila.²³

Coseriu se sicer ukvarja z odnosi, ki vladajo med jezikom in pesništvom, vendar je njegova koncepcija evokacije uporabna tudi v obravnavi tradicije in problemov, ki so okrog tega pojma še vedno odprti.

Premislek o pojmu književne tradicije v znanosti o književnosti je tematiziral le nekaj globalnih vprašanj, ki lahko pomenijo samo uvod v pravo in temeljito razpravo o tem problemu. Že teh nekaj načelnih predpostavk pa razkriva, da gre za izredno pomembno temo, v katere luči postajajo bolj jasni in bolj razvidni problemi, ki se tičejo literarne zgodovine, jezikoslovja, predvsem pa kulturologije. Logično pre-mišljene določnice pojma tradicije bistveno pripomorejo k bolj preciznemu ugotavljanju procesov in kontinuitete tistih področij, ki jih praviloma označujemo kot duhovno zgodovino. Izredno praktične pa so pri ugotavljanju pripadnosti avtorjev in del k določenemu literarnemu korpusu, kar je v mnogih književnostih zahodno-evropskega kroga še vedno težavno in znanstveno premalo izdelano področje. Sodobna komparatistika svoje aspekte in metodologijo v današnjem času vse bolj utemeljuje na načelu dialoga;²⁴ razprava o bistvu, pomenu in delovanju tradicije razkriva in definira tiste, ki so udeleženci takšnega dialoga.

РЕЗЮМЕ

Понятие литературной традиции часто употребляется в литературоведении, однако, до сих пор у нас не создано специального исследования, более или менее полно раскрывающего значение этого понятия. В литературе существует слишком большая свобода в использовании этого термина, что ведет к значительным разночтениям в его дефиниции, а также нередко является причиной разного рода неясностей. В свете этого, настоящее исследование посвящено задаче детерминации и определения объема понятия литературной традиции с выделением, в частности, следующих вопросов: а) Обзор основополагающих тезисов так называемой полиморфной теории человеческой личности позволяет актуализировать некоторые заключения выработанные в русле этой биологической школы, что, в свою очередь, помогает раскрыть антропологические основы того, что именуется традицией и культурой. б) Рассмотрение имманентных основ культуры показало, что речь идет о пространстве, где традиция, в целях сохранения, как бы «складируется», до того момента, пока не будет востребован любой из ее элементов

²² Eugenio COSERIU, Thesen zum Thema »Sprache und Dichtung«, *Energieia und Ergon* I (1988), str. 291–94 (izhaja v Tübingenu).

²³ Prim. M. JUVAN, Pesmi v stereofoniji: skica za medbesedilne figure, *Slavistična revija* XL (1992), str. 46.

²⁴ To je, na primer, razvidno že iz naslova knjige, ki sta jo kot urednika pripravila Johann STRUTZ in Peter V. ZIMA, objavljena pa je pod naslovom *Komparatistik als Dialog* (Frankfurt–Bern–New York–Pariz, 1991).

отдельным индивидом, способным актуализировать и оживить с помощью языка эти традиционные элементы, поместив их в новый контекст. в) Обзор творческой практики показал, что новые произведения искусства слова возникают и воспринимаются в контексте или на фоне определенной традиции, которая определяет их смысл и значение. Для данной проблематики наиболее существенными являются теория и практика интертекстуальности, опыт применения которой уже принес результаты в уяснении процессов, посредством которых традиционные элементы включаются в условия новых контекстов. г) На основе теоретических положений можно прийти к важным для литературно-исторической практики выводам. Среди них, одним из важнейших является вопрос о принадлежности авторов и отдельных произведений к конкретному литературному или национальному ареалу. Таким образом, в настоящем исследовании рассматриваются не только теоретические положения, но и методологические аспекты важных практических задач.